

A NYELVTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ÚJABB EREDMÉNYEI VII.

2012. március 29–30.

Szerkesztette

Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs

prout antiqua Hungaria. Dialectus unipati
n incurrent, non tam ex incitia, quam ex
quod ostenditur hoc modo: i. Quia sci-
rant à se invicem literæ *i*, & *j*, naturâ, usu,
calem, hanc consonam esse & nuspiã apud
(nisi fortè deficientibus typis) usurpari *i*,
Sciunt in octavo Præcepto tò *Ne lopi*, non
lopi: sic cætera *rágj*, *morogj*, *v.ikarj*, *fabj*,
n hoc modo pronunciarî: *rági*, *morogi*, *va-*
um est, nostram scriptionem nullatenus pa-
ioni Circum-Cassovianæ *adi*, *mondi*, *tapodi*,
uomodo fiant, vel debeant fieri, nos longè
& scire; quàm ii, qui nos & nobiscum no-
exponunt, qui sine fundamento judicant,

Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, 2013

Lektorálták

B. Fejes Katalin
Bárth János
Csepregi Márta
Csontos Nóra
Forgács Tamás
Haader Lea
Kocsis Mihály
M. Korchmáros Valéria
Németh Miklós
Schirm Anita
Szabó József

© Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs

Technikai szerkesztő
Sinkovics Balázs

A címlapon Tótfalusi Kis Miklós: Ratiocinatio de orthographia (1697)
című művének részlete látható.

ISBN 978-963-306-249-4

LEGRÉGIBB SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINK SZLÁV DIALEKTOLÓGIAI HÁTTERÉHEZ

ZOLTÁN ANDRÁS

A mai magyar szókincs legnagyobb tömegű idegen eredetű elemét szláv jövevényszavaink képezik (vö. Papp 1976: 521). E kétségtelen tény jelentőségét Melich János (1910) óta azzal szokás kisebbiteni, hogy noha a szláv hatás nyelvünkre összességében valóban nagy volt, az egyes szláv nyelvek (orosz, bolgár, szerbhorvát, szlovén, szlovák, cseh, lengyel, ukrán stb.) külön-külön azonban nem gyakoroltak nagyobb hatást a magyarra, mint bármely más nyelv, amellyel nyelvünk története során érintkezésbe került. Ugyanakkor viszont legrégebbi szláv jövevényszavaink esetében legtöbbször nem dönthető el még az sem, hogy a szláv nyelvek mely csoportjából származnak, mert semmiféle alaki vagy jelentéstani megkülönböztető jegyük sincs, amely a szláv nyelveken belül valamely konkrét nyelvhez vagy legalább nyelvcsoporthoz kötné őket (pl. *barát*, *széna*, *szita* szavaink szláv előképe ma is nagyjából ugyanúgy hangzik az összes környező szláv nyelvben). Melich felfogását Kniezsa István is követte: „A magyar nyelv szláv elemei azonban távolról sem jelentenek valami egységes szláv hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az őszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk.” Kniezsa azonban gyakorló etimológusként mindjárt hozzáteszi: „Az anyag természete azonban a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé. Egyes esetekben meg tudjuk ugyan mondani, hogy bizonyos szó például csak bolgár lehet, mint pl. a *mezsgye*, *mostoha*, *rozsdá*, vagy pedig szerb, mint a *gatya*, *parittyá*, *kótyavetye* és a *paprika* szavaknál, túlnyomó többségénél azonban igen kevés támpontunk van arra vonatkozólag, vajon a szó északról vagy délről került-e a magyarba?” (Kniezsa 1942: 178). Kniezsa itt arra céloz, hogy gyakran az sem segít meghatározni valamely szláv jövevényszavunk közelebbi forrását, ha amúgy lenne hangtani fogódzónk: a *barázda*, *kalász* típusú szavak esetében ugyan kizárható a *borozda*, *kolos* típusú keleti szláv vagy a *brozda* > *bruzda*, *kłos* típusú lengyel alakokból való származás, de az ilyen szavak még mindig jöhettek nemcsak bármely déli szláv nyelvből, hanem a tőlünk északra lévő morva-szlovák nyelvjárásokból is.

Ezzel a mai magyar nyelvtudományi kézikönyvekben is közkeletű (vö. pl. Kiss 1993: 111; Zsilinszky 2003: 382) felfogással szemben a magyar honfoglalás korában és a honfoglalást követő egy-kétszáz évben, vagyis a szláv–magyar érintkezések legintenzívebb szakaszában a szlávok még egy nyelvjárásilag ugyan tagolt, de nagyjából egységes, ráadásul mind saját maguk, mind a külső megfigyelők által egységesnek tekintett nyelven beszéltek, vagyis az a tény, hogy gyakran nem dönthető el, hogy egyes régi szláv jövevényszavaink mely szláv nyelvből kerültek a magyarba, nem kutatási módszereink hiányosságából, hanem az anyag természetéből adódik: a 9–11. században nem is voltak még kialakulva az egyes szláv nyelvek, a honfoglaló magyarság a felbomlófélben lévő késői ősszláv nyelvjárások közé ékelődött. Tekintve, hogy legrégebbi szláv jövevényszavaink zöme nem tájzó, hanem a magyar nyelvterület egészén el van terjedve és történetileg sem mutatható ki, hogy valamely peremvidékről kiindulva vált volna idővel

összmagyar elterjedésűvé, fel kell tételezni, hogy átvételükre a Kárpát-medence központi vidékein került sor, mégpedig a honfoglaláskor ott talált és idővel a magyarság által teljes egészében asszimilált szlávok nyelvéből. Ezt a rendkívül ésszerű felfogást az aralasztikában és a szlavisztikában egyaránt járatos Evgenij Arnol'dovič Chelimszkij (1950–2007) kezdte hirdetni az 1980-as évek második felében (vö. Chelimszkij 1988), de nézetei nem váltottak ki különösebb visszhangot a magyar nyelvudományban. Ehhez ugyanis fel kellett volna adni azt a magyar szlavisztikában mély gyökeret eresztett, de már a 20. század elején meghaladott nézetet, miszerint az ősszláv nyelv korszaka csupán a Kr. u. 5. századig tartott (vö. Kniezsa 1942: 178; Kiss 1994: 361). Ezzel szemben már N. S. Trubetzkoy (1925) óta tudható, hogy egy nyelv akkor esik szét két vagy több nyelvre, amikor nyelvjárásai már nem képesek közös változásokat átélni, így tehát az ősszláv nyelv végső határa az utolsó közös szláv innováció, vagyis a redukált magánhangzók (az ún. jerek) eltűnése (12. sz.).

Bármily kézenfekvő is Evgenij Chelimszkij álláspontja, miszerint legrégebbi szláv jövevényszavaink szubsztrátum jellegűek és a magyarság által később teljesen asszimilált Kárpát-medencei szlávok általa pannóniai szlávnak nevezett késői ősszláv dialektusából származnak, túlzottan kategorikus megállapításai némi finomítást igényelnek. Egyrészt a helyben talált szlávokon kívül a magyarság természetesen a környező szláv nyelvekkel is kapcsolatba került. Ezeknek a marginális nyelvi kapcsolatoknak a révén átvett korai jövevényszavak száma nyilván kisebb a tartós együttélés során az ország belsejében élő szlávoktól átvett kölcsönzéseknél, de létük bizonyítható, és átvételi útvonalluk is nyomon követhető (vö. pl. *hálát ad*, *karácsony*, *pitvar*; vö. Zoltán 1986: 134–6). Másrészt bármennyire is igyekszik Evgenij Chelimszkij ezt a pannóniai szlávot egységes dialektusnak láttatni, az anyag tüzetes vizsgálata mégis legalább két szláv nyelvjárást enged feltételezni.

Az egyik ezek közül kétségtelenül az a pannóniai szláv, amely egy déli szláv–nyugati szláv átmeneti dialektus lehetett, s hidat képezve a mai horvátok és szlovének elődei, valamint a morvák és a nyugatszlovákok elődei által beszélt nyelvjárások között a Dunántúl nagyobb részén lehetett elterjedve. Ebben a nyelvjárásban a nyugati szláv jellegzetességek délszláv vonásokkal ötvöződtek. Nyugati szláv jellegzetesség az ősszláv szókezdő **ort-*, **olt-* hangkapcsolatok (ahol a *t* bármely mássalhangzó) **rot-*, **lot-* hangkapcsolatokká való fejlődése, ami a magyarban rövid *a*-ként tükröződik: m. *rab* < pannóniai szláv **robъ* < korai ősszláv **orbъ*, m. *lakoma* < pannóniai szláv **lokoma* < korai ősszláv **olkoma*. Nyugati szláv jellegzetesség volt a pannónia szlávban az ősszláv **dl* megőrzése (a déli szlávoknál **dl* > *l*), amely a magyarban hosszú *ll*-ként jelentkezik (**vidla* > *villa*, **motovidlo* > *motolla*); Chelimszkij (1988: 359) szerint a **dl* > *ll* változás már a pannóniai szlávban végbement. Ugyanakkor a déli szlávok és azon belül a horvátok és a szlovének elődeinek a nyelvjárására mutat az ősszláv **tj* és **dj* sorsa: a **dj* utódhangja a magyarban *gy* (vö. horvát *đ*): m. *megye* < ősszláv **medja* (vö. horv. *měđa*), m. *ragya* < ősszláv **rѣdja* (vö. horvát *řđa*), a **tj* reflexe pedig *ty* vagy *cs* (vö. horvát *ć*, szlovén *č*): m. *parittyá* < pannóniai szláv **pratja* < korai ősszláv **portja* (vö. horv. *prǎca*, szlovén *práča*), m. *lencse* < ősszláv **lętja* (vö. horvát *lěca*, szlovén *lěča*).

Emellett létezett még egy másik nyelvjárás is, amelyben az ősszláv *dl* hangkapcsolatból *l* lett, akárcsak a legtöbb déli és keleti szláv nyelvjárásban, és ez az *l* a magyarban rövid *l*-ként jelentkezik: m. *zab(o)la* < déli szláv **zobalo* < ősszláv **zobadlo*¹, m. *nyoszo-*

¹ Evgenij Chelimszkij (1988: 359) a *zabla* szót is a pannóniai szlávból magyarázta, mondván, hogy a második szótagbeli magánhangzó kiesése után egy **zobadlo* > **zoballo*-féle alakból is csak

lya < déli szláv < **nosilo* < összláv **nosidlo*. Az összláv szókezdő **ort-*, **olt-* hangkapcsolatokból mássalhangzó előtt itt *rat-*, *lat-* alakult (a *t* itt is bármely mássalhangzó jele), mint az összes déli szláv nyelvjárásban, s ez a magyarban *rá*-ként tükröződik (a *la*-ra nincs példánk): m. nyj. *rásza* ‘palánta’ < déli szláv **rasadъ* < **raz-sadъ* < összláv **orz-sadъ* (az **orz-saditi* ‘szétültet’ igéből képzett főnév), vö. bolgár *pázcad* ‘palántázás’, horvát *ràsa* ‘palántázás; palánta’; m. elavult *rászt* ‘lépduzzadás’ < déli szláv **rastъ* < összláv **orstъ*, vö. horvát *ràst* ‘növekedés’; (régén) ‘lépbetegség’. Az összláv **tj*, **dj* hangkapcsolatokból ebben a nyelvjárásban *št*, *žd* lett, akárcsak az óegyházi szlávban (óbolgárban) és a mai bolgárban: m. *nyüst* < óbolgár *ništi* < összláv **nitji*, m. *mostoha* < óbolgár *maštecha* < összláv **matjecha*, m. *mezsgye* < óbolgár *mežda* < összláv **medja*, m. *rozsa* < óbolgár *rožda* < összláv **rođa*. Mindezek a jegyek így együttesen csak a bolgár(szláv)ból magyarázhatók.

A felsorolt és bolgárszlávra mutató példák többnyire az egész magyar nyelvterületen el vannak terjedve (az elavult *rászt* is ilyen lehetett, legalábbis nincs rá adat, hogy tájszó lett volna), e „bolgáros” szláv dialektus földrajzi elterjedéséhez csak a *rásza* ‘palánta’ nyújt némi támpontot, ez a tájszó ugyanis az egykori Gömör és Kishont vármegyékben, valamint Borsod és Szabolcs vármegyék északi peremén fordul elő (ÚMTSz. 4: 675), vagyis jobbra a szlovák–magyar nyelvhatáron, miközben a szó a szomszédos szlovákból nem mutatható ki. (Egyébként is ott **rozsad* lenne várható.)²

A Kárpát-medencei egykori bolgárszláv nyelvjárások elterjedésére még egy fogódzónk van, mégpedig az összláv **ktъ* hangkapcsolat, amely a *tj*-hez hasonlóan fejlődött és a szláv nyelvek közül egyedül a bolgárban *št*-vé fejlődött (összláv **pektъ* > óbolgár *peštъ* > m. *pest* ‘kemence, barlang’). Ez a szó nemcsak hangtani, hanem szemantikai bolgarizmus is. Az összláv **pektъ* származékai az összes szláv nyelvben megvannak ugyan, de csak ‘kályha, kemence’ jelentésben, az ebből hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett ‘barlang’ jelentése az alapszónak csak a bolgárban van: *neuy* ‘kályha, kemence; barlang’, mégpedig már az óbolgárban is: *peštъ* 1. ‘kemence’; barlang’ (SJS 3: 32; StSl 1994: 445).³

zabla lehetett volna, ám a *zabola* (és nem **zabolla*) változat megléte világosan mutatja, hogy az átdó nyelvi szláv alakban nem *-dl-*, hanem csak *-l-* lehetett. Hagyatékából kiadott jegyzetei alapján ítélve később módosított álláspontján, s ő is *zabla* < *zobalo* < *zobadlo* fejlődést feltételezett (Stachowski 2009: 83). Mindamellet van példa arra is, amikor eldönthetetlen, hogy *-dl-* vagy *-l-* volt az átdó szláv nyelvi alakban: a magyar *gerlice* esetében akár a pannóniai szláv (és egyben összláv) **gьrdlica*, akár a déli szláv **gьrlica* előzményből indulunk ki, az eredmény ugyanaz. Érdekes, hogy bár Chelimszki (1988: 359) eredetileg ezt is a pannóniai szláv **gьrdlica* alakból magyarázta, később mégis megváltoztatta álláspontját, és *gerlice* < **gьrlica* < **gьrdlica* változást feltételezett (Stachowski 2009: 85), noha ebben az esetben erre nem kényszerítette semmi.

² Az *abra* (< **obrazъ*) és a *pászta* (< **postavъ*) analógiájára hivatkozva mind Kniezsa István (1955: 459), mind pedig Evgenij Chelimszki (1988: 357, vö. Stachowski 2009: 96) is lehetségesnek tartották, hogy a m. *rásza* egy szláv **rozsad* alakból származzék. Ennek azonban legfőbb akadálya az, hogy a szó nem mutatható ki a szlovákból. Elvileg származhatna a ruszinból is, ahol szintén *ro-* a szókezdő, vö. „Розсада n. rásza, palánta, fiatal káposzta, ültetvény, káposzta mag” (Csopey 1883: 343), de ezt sem a szóföldrajz, sem a szóvég hangalakja nem támogatja.

³ Az óbolgárban emellett a *peštъ* *-era képzős *peštera* származéka is jelent ‘barlang’-ot (SJS 3: 30, StSl 1994: 445), innen a mai orosz irodalmi *нeщepa* ‘barlang’. Hasonló képzésű még az orosz nyj. *нeчopа*, ukrán *нeчepа*, fehérorosz *нячopа* ‘barlang’, de ezekben a nyelvekben az alapszó (orosz *нeчь*, ukrán *нич*, fehérorosz *нeч*) sosem jelent ‘barlang’-ot, hanem csak valamiféle ‘tűzhely’-et.

Ez a bolgáros jellegű déli szláv dialektus a helynevek tanúsága szerint korántsem csak a délkeleti perifériákon, hanem az (akkori) ország központi vidékein (a Budai-hegységtől a Bükkig, valamint ettől északra, a Vág völgyétől Gömörön és Tornán át Észak-Borsodig) volt elterjedve (vö. Dénes 2009: 109).

Ha a fentiek alapján elfogadjuk, hogy a Kárpát-medence szívében viszonylag nagy területen a magyarság bolgár jellegű nyelvjárást beszélő szlávok közé települt, akkor viszont felül kell vizsgálnunk a szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink kronológiáját. Arról van ugyanis szó, hogy míg a magyar nyelvtudománynak modern etimológiai szótárainkban is rögzített egyöntetű álláspontja szerint a *rend* (< szláv **reḗdb*), *galamb* (< szláv **golqbb*) és hasonló, az egykori szláv nazális *ę* és *ǫ* magánhangzókat még tükröző szavaink a 10. század vége előtt kerültek nyelvünkbe, addig a szláv nyelvtudománynak tulajdonképpen nincs semmi más bizonyítéka arra, hogy a 10. században a Kárpát-medencei szlávok nyelvében még egyáltalán hangzottak ezek a szláv nazálisok, mint éppen a magyar nyelv korai szláv jövevényszavai. Ez a dátum bizonyos értelemben spekulatív, mivel biztosan csak azt tudjuk, hogy a 10. század közepén a keleti szlávban ezek a nazálisok már denazalizálódtak (*ę* > *a*, *ǫ* > *u*, vö. az előbbi példákban: **reḗdb* > orosz, ukrán *рѣдъ*, **golqbb* > orosz *золѣбъ*, ukrán *золѣб*). Azért teszik a szlavisták a denazalizációt a 10. század végére, hogy adjanak némi időt arra, hogy a magyarok a viszonylag nagy számú, még a szláv nazálisokat tükröző jövevényszót az itt talált szlávoktól átvegyék (*bolond*, *csombor*, *donga*, *dorong*, *galamb*, *gomba*, *gerenda*, *goromba*, *konkoly*, *konc*, *korong*, *lengyel*, *lencse*, *lanka*, *munka*, *abroncs*, *péntek*, *pisztráng*, *porond*, *rend*, *rombol*, *szombat*, *szomszéd*, *szent(el)*, *szerencse*, *tompa* – hogy most itt csak az ismertebbeket soroljuk fel). Más megközelítésből úgy is mondhatnánk, hogy e felfogás szerint a magyarok elődei csak azért siettek elfoglalni a Kárpát-medencét a 9. század végén, hogy még mint valami zárványt megőrizhessék nyelvükben az immár eltűnőben lévő szláv nazális magánhangzók lenyomatát. Lehetséges azonban, hogy a keleti szlávokhoz hasonlóan a pannóniai szlávok nyelvében is megtörtént a denazalizáció már a 10. század közepére. Ebben az esetben viszont igen kevés idő állt rendelkezésre az ilyen magánhangzót tartalmazó népes jövevényszó-csoport átvételére. Amint azt más helyütt nemrégiben kifejtettem, a bolgárszláv szubsztrátum figyelembevétele teljesen új megvilágításba helyezi az időrend kérdését, mivel a bolgárban a denazalizáció lényegesen később ment végbe, mint a keleti szlávban (amiről biztos tudomásunk van) és a pannóniai szlávban (amint az a szomszéd – horvát, szlovén, szlovák – nyelvek alapján feltehető. A bolgárban a denazalizáció a 11. században még éppen csak megkezdődik, de az északi bolgár nyelvjárásokban (ahova nyilván a „mi” bolgárjaink is tartoztak), a nazálisok még a 13. században is megvoltak (a nazálisok kronológiai problémáiról részletesebben l. Zoltán 2011, 2012a, 2012b). Mindebből az következik, hogy a szláv nazalíst tükröző jövevényszavaink nem feltétlenül a honfoglalást közvetlenül követő néhány évtizedben kerültek átvételre (a Dunántúlon), hanem a 11–13. század folyamán is (a nyelvterület keleti, északkeleti részén), vagyis a *menszáros* ~ *mészáros*, *donga* ~ *duga* párok nem feltétlenül különböző *k o r b a n*, hanem éppolyan valószínűséggel különböző *h e l y e n* párhuzamosan átvett alakváltozatok is lehetnek.

HIVATKOZÁSOK

- Chelimskij, E. A. 1988: Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии, in *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации*. Москва, Наука, 347–68. [Új kiadása in Chelimskij 2000: 418–34.]
- Chelimskij, E. A. 2000: *Компаративистика, уралистика: Лекции и статьи*. Москва, Языки русской культуры.
- Csopey László 1883: *Rutén–magyar szótár*, Budapest, Egyetemi Nyomda.
- Dénes György 2009: Pest pataka, in *Névtani Értesítő* 31, 105–11.
- Kiss Jenő 1993: A magyar nyelv, in Kósa László szerk.: *A magyarságtudomány kézikönyve*, 2. kiadás, Budapest, Akadémiai, 77–161.
- Kiss Lajos 1994: Néhány szlavisztikai műszőről (*összláv nyelv, ószláv nyelv, egyházi szláv nyelv, óorosz nyelv*), *Magyar Nyelv* 90, 361–3.
- Kniezsa István 1942: Magyar–szláv nyelvi érintkezések, in Szekfü Gyula szerk.: *A magyarság és a szlávok*, Budapest, Franklin, 168–88.
- Kniezsa István 1955: *A magyar nyelv szláv jövevénytiszavai* I/1–2. Budapest, Akadémiai.
- Melich János 1910: *Nyelvünk szláv jövevényei* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13.), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Papp Ferenc 1976: A magyar szókinccs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái, in Imre Samu és Szathmári István szerk.: *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28.)*, Budapest, Akadémiai. = *Nyelvtudományi Értekezések* 58, 518–22.
- SJS: Kurz, Josef–Hauptová, Zoé red.: *Slovník jazyka staroslověnského. Lexikon linguae palaeoslovenicae* 1–4. Praha, Nakl. Československé Akademie Věd, 1966–1997.
- Stachowski, Marek 2009: Eugen Helimskis Materialien zur Erforschung der ältesten slawisch-ungarischen Sprachkontakte, *Studia Etymologica Cracoviensia* 14, 35–107
- StSI 1994: P. M. Цейтлин, В. Вечерка, Э. Благова ред.: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва, Русский язык.
- Trubeckoj, N. S. 1987: О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства, in *Избранные труды по филологии*. Москва, Прогресс.
- Trubetzkoy, N. S. 1925: Trubetzkoy, N. S.: Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit, *Zeitschrift für Slavische Philologie* 1, 287–319. [Új kiadása: Trubetzkoy 1988: 93–125. Orosz fordítása: Trubeckoj 1987.]
- Trubetzkoy, N. S. 1988: *Opera slavica minora linguistica*, Wien, 93–125.
- ÚMTSz. = B. Lőrinczy Éva főszerk.: *Új magyar tájszótár* 1–5, Budapest, Akadémiai, 1979–2010.
- Zoltán András 1986: К вопросу о православном пласте венгерской христианской терминологии, in Király Péter szerk.: *Cirill és Metód tevékenysége Pannóniában = Hungaro-Bulgarica* 1, Budapest, ELTE, 130–7.

- Zoltán András 2011: Вопрос о древнейшем пласте славянских заимствований в венгерском языке и хронология деназализации носовых в славянском, in А. Ф. Журавлев, Н. Е. Ананьева ред.: *Современная славистика и научное наследие Самуила Борисовича Бернштейна. Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения выдающегося отечественного слависта д. ф. н., проф. С. Б. Бернштейна*, Москва: Институт славяноведения РАН, 31–5.
- Zoltán András 2012a: Szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink időrendje, in Kocsis Mihály, Majoros Henrietta szerk.: *Legendák, kódexek, források: Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére*, Szeged, SzTE Szláv Intézet, 383–7.
- Zoltán András 2012b: A szláv denazalizáció a magyar szavak tükrében, in Bárdosi Vilmos szerk.: *A szótól a szövegig: Az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai, Budapest, 2011. június 21–22.*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 277–80.
- Zsilinszky Éva 2003: Szókészlettörténet, in Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris, 372–92.